

ADOLF HITLER

De beeldbiografie

DAZÜ brauchte
Hitler 12 Jahre
Zeit.

Erik Somers & René Kok

ADOLF HITLER

De beeldbiografie

HOLLANDS DIEP

Asch, Sudetenland 3 oktober 1938. Als uitvloeisel van de Conferentie van München trokken Duitse troepen op 1 oktober 1938 Sudetenland binnen. Twee dagen later worden Hitler en zijn gevolg in de grensplaats Asch (Aš) enthousiast ontvangen door de Duitstalige bevolking. Fotograaf Heinrich Hoffmann, staand naast Hitlers Mercedes legt het historische moment vast.

Fotograaf onbekend, mauritius images GmbH./Alamy Stock Photo

Inhoud

6	Inleiding
14	1. Kampfzeit
64	2. Fotografie
102	3. Dictator
152	4. Volkskanzler
190	5. Privéleven
246	6. Staatshoofd
290	7. Opperbevelhebber
342	8. Aftakeling
366	9. Nederlaag - overwinning
394	Noten
397	Fotobronnen
398	Literatuur
400	Dank
400	Colofon

Omslag voorzijde.

Berlijn, 30 april 1937, zie pagina 272.

Recla/Klinsky, NIOD, Beeldbank WO2

Omslag achterzijde.

Berchtesgaden, 10 juni 1941,

zie pagina 312.

Walter Frenzt, Collectie Walter Frenzt

Schutblad voorzijde.

Neurenberg, 3 september 1933.

'Der Parteitag des Sieges'. De SA marcheert langs de *Führer* op de Adolf-Hitler-Platz.

Heinrich Hoffmann, NARA

Pagina 2.

Duitsland, locatie onbekend, zomer

1945. 'Dazu brauchte Hitler 12 Jahre Zeit', zie pagina 390.

Fotograaf onbekend, ullstein bildarchiv

Schutblad achterzijde.

Illustrierter Beobachter, 'Ein Antlitz vom Kampf geformt', ('Een gezicht door strijd gevormd'), speciale uitgave: *Adolf Hitler - Ein Mann und sein Volk*, 1936.

NIOD

Lünen, Noordrijn-Westfalen, 29 juni 1934. Hitler bezoekt een opleidingskamp van de *Reichsarbeitsdienst* (RAD).

Heinrich Hoffmann, NARA

INLEIDING

Adolf Hitler liet zich vaak fotograferen met kinderen. De nationaalsocialistische propagandamakers zagen dit graag. Opnamen met de jongste generatie riepen de sympathie van het volk op en pasten prima in het zorgvuldig gecreëerde beeld van Hitler als charismatische en innemende Führer van het 'nieuwe' Duitsland. De hier getoonde foto voldeed niet aan de verwachtingen. Tijdens een van zijn vele bezoeken in het land wordt de rijkskanselier welkom geheten door een meisje in een witte jurk, dat met lichte dwang naar voren wordt geduwd. De *Volkskanzler* buigt voorover en heeft even - al dan niet geveinsd - persoonlijke aandacht voor haar. De begroeting is goed in beeld gebracht, maar de rommelige entourage en Hitlers grimmig kijkende ss-lijfwachters in hun zwarte leren jassen maken de foto minder geschikt voor propagandadoeleinden. De opname maakt deel uit van de Heinrich Hoffmann Photo Collection in de National Archives in Washington DC en is van een summiere beschrijving voorzien: 'Hitler besichtigt Reichsarbeitsdienst 1934.'¹ Door de foto nader te onderzoeken, feitelijke gegevens te achterhalen en het beeld in perspectief te plaatsen, krijgt de onschuldig ogende opname direct meer betekenis.

Het is 29 juni 1934.² Onder begeleiding van de *Leibstandarte ss Adolf Hitler* bezoekt Hitler een opleidingskamp voor functionarissen van de *Reichsarbeitsdienst* (RAD) in Schloss Buddenburg in Lünen, Noordrijn-Westfalen. Schuin achter hem zijn boomlange steun en toeverlaat, chef-adjutant Wilhelm Brückner. Duitsland staat aan de vooravond van een golf van geweld. De paramilitaire *Sturmabteilung* (SA), die de NSDAP-leider door middel van straat-terreur en intimidatie aan de macht heeft geholpen, is een serieuze bedreiging gaan vormen voor zijn positie als rijkskanselier. Als aanvoerder van meer dan 3 miljoen zogenoemde bruinhemden eist SA-stafchef Ernst Röhm radicale sociale hervormingen. Hij streeft naar een klasseloze nationaalsocialistische 'SA-staat' waarin de *Reichswehr*, het Duitse leger, in een nationaalsocialistisch volksleger opgaat. Hitler voelt evenwel niets voor een 'tweede revolutie'; hij heeft de legerleiding hard nodig voor zijn ambitieuze plannen met Duitsland. Als geruchten over een staatsgreep van de SA steeds nadrukkelijker de ronde doen, brengt de dictator uit voorzorg de ss - zijn persoonlijke lijfwachtkorps - in staat van paraatheid.³ Op het moment dat de foto genomen wordt, weet Hitler precies wat er binnen vierentwintig uur gaat gebeuren: hij gaat korte metten maken met de SA. Na zijn vertrek uit Lünen koerst zijn uit drie wagens bestaande konvooi met hoge snelheid naar het Rheinhotel Dreesen in Bad Godesberg voor de overnachting. In het holst van de nacht vliegen Hitler en zijn gevolg naar München. Per auto wordt koers gezet naar Hotel Hanselbauer in Bad Wiessee, waar Röhm zijn hoofdkwartier heeft ingericht.

Rond halfzes in de ochtend stormt Hitler de slaapkamer van zijn medewerker van het eerste uur binnen en schreeuwt de totaal verbouwereerde Röhm toe dat hij is gearresteerd omdat hij op het punt staat een staatsgreep te plegen. Hitler pakt meteen door en zuivert de SA tijdens wat bekend zal komen te staan als de Nacht van de lange messen. Ongeveer tweehonderd SA'ers worden vermoord.⁴ Nadat hij een 'aanbod' van zijn oude vriend om zelfmoord te plegen heeft afgewezen, wordt Röhm op 1 juli 1934 in zijn cel doodgeschoten.

Van de moordpartijen en arrestaties tijdens de Nacht van de lange messen zijn geen foto's bekend. De precieze gang van zaken werd zorgvuldig toegedekt door het regime. De 'onschuldige' foto van Hitler met het meisje in de witte jurk komt wat de datering betreft nog het dichtst in de buurt van deze geweldadige gebeurtenis in de vroege zomer van 1934.

Foto's van Adolf Hitler waarvan de historische achtergrond is achterhaald, vormen het uitgangspunt van deze beeldbiografie. Bij ieder beeld wordt de historische context geduid en is geprobeerd om zo goed mogelijk te doorgronden met welke intentie de foto is gemaakt en vervolgens gebruikt.

Beeldbiografie

Over de opkomst en ondergang van Adolf Hitler zijn door de jaren heen ongekend veel publicaties verschenen, variërend van korte levensschetsen tot lijvige historische overzichten. Om de zoveel jaar verschijnt er wel een nieuw biografisch standaardwerk, gebaseerd op onbekende of opnieuw geïnterpreteerde bronnen en geschreven vanuit een andere vraagstelling en historische samenhang. Elke generatie wordt uitgedaagd de betekenis van de dictator opnieuw te formuleren, verklaringen voor zijn macht en verering toe te voegen en een ander, liefst nieuw licht op het fenomeen Adolf Hitler te werpen.⁵ Het is opmerkelijk dat er naast vuistdikke biografieën en een onafzienbare reeks van deelstudies, biografische schetsen, monografieën en essays over Hitler nauwelijks goed onderbouwde fotopublicaties over de dictator zijn verschenen.⁶ Publicaties waarin de talrijke archiefinstellingen en fotocollecties in Duitsland en ver daarbuiten zijn geraadpleegd en waarin foto's als historische bron het uitgangspunt zijn en niet - zoals zo vaak - enkel en alleen dienen als illustratie bij een historisch relaas. Het relatief geringe aantal fotoboeken waarin Hitler centraal staat, bestaat uit een vrij willekeurige selectie afbeeldingen met summiere bijschriften en weinig (foto)historische onderbouwing. Opmaak en afdrukkwaliteit zijn in deze uitgaven matig, waardoor foto's ook nog eens weinig tot hun recht komen. Dit betekent niet dat er over het medium fotografie in relatie tot Adolf Hitler en het nationaalsocialisme geen goede fotohistorische studies bestaan.

Berlijn, 31 oktober 1934. In Berlijn-Charlottenburg komt Hitler de bouw van een sportaccommodatie bezichtigen. Persfotografen met traditionele platen- en klappcamera in de aanslag wachten op de aankomst van de Führer. Hitlers chef-adjutant Wilhelm Brückner fotografeert met een moderne kleinbeeldfilmcamera de 'Chef' voor zijn privéalbum.

Heinrich Hoffmann, NARA

Integendeel; zo verschenen er twee kwaliteitsrijke studies over Hitlers persoonlijk fotograaf Heinrich Hoffmann. Kunst- en foto-historicus Rudolf Herz publiceerde in 1995 zijn boek *Hoffmann & Hitler. Fotografie als Medium des Führer-Mythos*. Op basis van gedegen media-analytisch onderzoek werd daarnaast een gelijknamige tentoonstelling samengesteld, die in Duitsland veel opzien baarde.⁷ Kunst- en mediawetenschapper Christina Irrgang ontrafelde in haar proefschrift *Hitlers Fotograf. Heinrich Hoffmann und die nationalsozialistische Bildpolitik* (2020) de destijds door Hoffmann ontwikkelde 'beeldstrategie' en laat zien dat de foto-theoretische mechanismen vandaag de dag nog altijd opgeld doen.⁸ Over de geschiedenis van de fotografie in nazi-Duitsland moet het werk van Rolf Sachsse, *Die Erziehung zum Wegsehen. Fotografie im NS-Staat* (2003), genoemd worden, evenals de publicaties van fotohistoricus Gerhard Paul, waaronder zijn meest recente werk *Bilder einer Diktatur. Zur Visual History des Dritten Reiches* (2020).⁹

Onze constatering en verwondering dat er nog altijd geen gedegen beeldbiografie van Adolf Hitler bestond met aandacht voor de rol en betekenis van de fotografie in nazi-Duitsland, leidden een aantal jaren geleden tot de zelfopgelegde uitdaging dit boek te maken. Het bleek een boeiende, maar geenszins eenvoudige opgave. Over Hitler en het nationaalsocialisme is ongekend veel beeldmateriaal bewaard gebleven, zowel in Duitsland als daarbuiten. Om tot een weloverwogen samenstelling te komen, was het een vereiste zo veel mogelijk collecties te raadplegen. Het werd een fascinerende zoektocht, met als uiteindelijke resultaat de ruim vierhonderdvijftig in dit boek gepresenteerde beelden.

De foto's zijn voorzien van uitvoerige bijschriften en worden geplaatst in hun historische context. Er is aandacht voor de betekenis, de invloed, het gebruik - en het misbruik - van fotografie als communicatiemiddel. Want juist ten tijde van de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland kwam de fotografie tot wasdom en werd het medium volop ingezet als propagandamiddel om een belangrijke bijdrage te leveren aan de strategische creatie van de Führer-mythe.

Bij de interpretatie van de geselecteerde beelden is voortdurend rekening gehouden met de beperkingen die aan de foto als historische bron verbonden zijn. Meer nog dan bij de geschiedschrijving als zodanig het geval is, is visuele geschiedschrijving een subjectieve aangelegenheid. Aan een beeldselectie liggen onontkoombaar vooringenomen, persoonlijke interpretaties en afwegingen ten grondslag. Dat was bij de samenstelling van dit boek niet anders. Wij hebben ons in de gemaakte keuzes laten leiden door de afweging dat de geselecteerde afbeelding betekenis moet geven aan wezenlijke kenmerken van de hoofdpersoon, Adolf Hitler, en inzicht moeten bieden in een breder historisch relaas. Daarnaast moet de foto aanspreken, confronteren, verontrusten, bewustmaken of verrassen. Ook de artistieke en fotografische kwaliteiten van een foto zijn meegewogen, ongeacht het risico mee te gaan in de destijds beoogde esthetisering van de nazipropaganda.

Subjectiviteit is ook verbonden aan de duiding van de geselecteerde opnamen. Immers, als feitelijke weergave is ook een foto een interpretatie van het verleden. Foto's als zodanig geven geen verklaringen voor historische gebeurtenissen en processen.

Evenmin kunnen ze zelfstandig de achtergronden van hetgeen in beeld is gebracht belichten. Een foto is en blijft een moment-opname die - hoe indringend en overtuigend soms ook - niet in staat is eigenmachtig het historische verhaal te vertellen. Naast de samenstelling van beeldmateriaal is ook het fotograferen eenzijdig van aard. Hoe waarheidsgetrouw een weergave ook kan zijn, het is en blijft de persoonlijke keuze van de fotograaf om de lens te richten en de sluiters op een bepaald moment in te drukken. Het vastgelegde beeld betreft 'slechts' een fragment van de realiteit dat ook nog eens de zienswijze van de maker weergeeft. Aan foto's maken liggen persoonlijke, soms morele afwegingen ten grondslag, ongeacht of de opname door een professionele fotograaf of een amateur is gemaakt. Vooral in relatie tot de propagandafoto's die in dit boek zijn opgenomen dringt zich daarbij de vraag op: in opdracht van wie of van welke instantie is de fotograaf te werk gegaan en welk 'gewenst' beeld moest er worden vastgelegd? In relatie tot de propagandavoering kan daarbij worden opgemerkt dat fotografie ontegenzeggelijk een bijdrage aan de beeldvorming levert, maar als zelfstandig propagandamiddel lang niet altijd toereikend is. Haar betekenis dient vooral gezocht te worden in de samenhang met andere propaganda-uitingen. Kortom, de wijze waarop foto's tot stand komen en de manier waarop ze worden getoond, presenteren 'een werkelijkheid' van het verleden. Foto's die documentair van aard zijn, staan voortdurend op gespannen voet met begrippen als inscenering, manipulatie en authenticiteit. Evenals bij geschreven en gedrukte historische documenten het geval is, vereist de visuele overlevering

van historische gebeurtenissen een gedegen bronnenkritiek. Het is daarom essentieel de precieze achtergronden van een foto te achterhalen, de opname in de historische context te plaatsen, na te gaan wat de achterliggende beweegredenen zijn voor het maken ervan, en bovenal welke mogelijke belangen ermee gediend zijn. Op die manier zijn wij ook te werk gegaan.

Een afgewogen biografisch beeld?

Veel Hitler-foto's leverden een bijdrage aan de Führer-mythe. Ze versterkten het zelfbeeld dat de nationaalsocialistische propagandastrategen - Joseph Goebbels voorop - creëerden. Er werd op geraffineerde wijze een 'werkelijkheid' gepresenteerd, die inspeelde op het bestaande sentiment onder het Duitse volk. Opnamen van de krachtige, zelfverzekerde en ongenaakbare Führer werden afgewisseld met beelden van de Volkskanzler die zich van zijn menselijke kant liet zien. Het resulteerde in beelden van sterk geregisseerde, indrukwekkende bijeenkomsten, waarin het publiek werd meegezogen in een overweldigende massapsychose, tot geënceneerde opnamen van de dictator die in de idyllische omgeving van zijn geliefde buitenverblijf de Berghof op de Obersalzberg als 'mens van vlees en bloed' ontspanning zoekt. Het presenteren van het gewenste beeld ging hand in hand met het verhullen van de ware aard van het Derde Rijk. Het misdadige karakter van het regime werd consequent buiten beeld gelaten: de massamoord op de Joden, de Sinti, de Roma, zieken en gehandicapten. Er is geen foto te vinden waarop Hitler direct in verband kan worden gebracht met de verschrikkingen van vervolging, terreur en genocide.

Radzymin, 22 september 1939.

Hitler bezoekt het front. Een fotograaf van de *Propagandakompanie* (*PK-Berichter*) en soldaten verdringen zich om hun opperbevelhebber te fotograferen.

Heinrich Hoffmann, Bayerische Staatsbibliothek München, Bildarchiv

Berchtesgaden, 16 mei 1937. Op het terras van de Berghof op de Obersalzberg bekijken Hitler en Eva Braun een album met losse fotobladen.

Fotograaf onbekend, NARA

Met zijn openbare haattirades zette hij aan tot steeds extremere vormen van geweld. Maar spreken op specifiek anti-Joodse bijeenkomsten onder het motto 'Die Juden sind unser Unglück' liet de Führer doelbewust over aan de antisemitische pur sang en hoofdredacteur van het beruchte antisemitische weekblad *Der Stürmer*, Julius Streicher. De dictator hield zijn directe betrokkenheid bij de massamoord op de Joden consciëntieus verborgen.¹⁰ Nooit bezocht hij getto's of concentratiekampen, laat staan de vernietigingskampen in het Oosten. Als hij zich al uitliet over de deportaties en het vermoorden van miljoenen Joden, dan was het in algemene bewoordingen en in een verhullend taalgebruik.¹¹ Hitler voorzag geen algemene goedkeuring van het Duitse volk voor de *Endlösung* en hoedde zich ervoor aanleiding te geven voor binnenlandse onrust of zelfs verzet. Dat zou zijn positie alleen maar verzwakken.¹² De vernietiging van de Joden moest in het diepste geheim plaatsvinden en werd dan ook niet vastgelegd in een schriftelijk bevel.

Over Hitlers gruwelijke intenties en verantwoordelijkheid voor de genocide bestaat evenwel geen enkele twijfel. In zijn dagboek schreef propagandaminister Joseph Goebbels op 13 december 1941: 'Wat betreft het Jodenvraagstuk is de Führer vastbesloten om schoon schip te maken. Hij heeft de Joden aangezegd dat wanneer ze nogmaals een wereldoorlog zouden ontketenen, het hun vernietiging zou betekenen. Dat was geen frase. De wereldoorlog is gekomen, de vernietiging van het jodendom moet noodzakelijkerwijs het gevolg zijn.'¹³ Over de ingebruikname van de gaskamers begin 1942 en de bepalende rol van Hitler noteerde Goebbels op 27 maart 1942: 'Hier wordt een tamelijk barbaarse en niet nader te beschrijven procedure toegepast, en van de Joden blijft niet veel over. (...) Ook hier is de Führer de onvermoeibare voorvechter en woordvoerder van een radicale oplossing.'¹⁴ Hitler zou tot het einde van zijn leven in de ban blijven van zijn onbegrensde haat tegen de Joden. Zesendertig uur voor zijn zelfmoord in de zogenoemde *Führerbunker*

liet hij als slotzin van zijn politieke testament optekenen: 'Bovenal verplicht ik de leiding van de natie en zijn volgelingen tot strikte naleving van de rassenwetten en tot meedogenloos optreden tegen de wereldvergiftiger van alle volkeren, het internationale jodendom.'¹⁵

Hitlers centrale rol bij onderdrukking, vervolging en moord bleef in de jaren 1933-1945 dus in alle opzichten buiten beeld. Zijn misdaden kunnen ook in dit boek slechts op indirecte wijze aan de orde worden gebracht. Wij zijn ons er terdege van bewust dat dit een beperking van deze beeldbiografie is. Voor een getrouwe historische weergave gaan beeld en tekst dan ook nadrukkelijk samen.

Na aanvankelijke militaire successen stevende Hitler af op een totale ondergang in de door hem ontketende wereldoorlog. Hij zonderde zich steeds meer af van zijn soldaten, die tot het bittere einde loyaal waren, en van de Duitse bevolking die met de moeder wanhoop gehoor bleef geven aan de opofferingsgezindheid waartoe de Führer in de pers en via de radio opriep. Geen enkele keer liet Hitler zich zien om troost en hoop te bieden in de door geallieerde luchtaanvallen geteisterde steden. Het strookte niet met zijn opgebouwde imago van verlosser en heilbrenger. Steeds minder was hij te zien in het bioscoopjournaal, *Die Deutsche Wochenschau*, en in de Duitse kranten en tijdschriften verschenen steeds minder actuele beelden van de opperbevelhebber.

Neurenberg, 22 november 1945.

Tijdens zijn gevangenschap ordent Hitlers lijffotograaf Hoffmann op verzoek van de Amerikaanse hoofd-aanklager Robert H. Jackson zijn foto- en negatievenarchief. De foto's dienden als bewijsmateriaal tegen naziprominenten tijdens het oorlogstribunaal in Neurenberg.

Allan, Getty Images

Dienstbaar aan het nationaalsocialisme

Hitlers opkomst viel samen met de stormachtige ontwikkeling van de fotografie. Technische verbeteringen en modernisering boden nieuwe mogelijkheden. Logge vouw- en klapcamera's van groot formaat werden ingeruild voor compacte, handzame en kwalitatief goede kleinbeeld- en boxcamera's. Dynamische gebeurtenissen konden levendiger worden vastgelegd, terwijl ook het fotograferen onder lastige lichtomstandigheden beter mogelijk werd. Met de rolfilm, die praktischer en bestendiger was dan de kwetsbare glasplaten, konden in snel tempo twaalf of meer opeenvolgende opnamen worden gemaakt zonder de film te vervangen. Tijdschriftenuitgevers hadden aanvankelijk hun twijfels over de vernieuwingen. Zij stelden van oudsher hoge eisen aan de beeldkwaliteit. Toen er betere, fijnkorreligere fotofilms op de markt verschenen en de druktechnieken verbeterden, gingen zij overstag.¹⁶

De fotojournalistiek ondervond al snel de gevolgen van Hitlers machtsovername in 1933. Joodse fotografen werden - evenals 'andersdenkenden' - uit hun beroep gezet, terwijl in het kader van de nazificatie van de Duitse samenleving het aantal onafhankelijke fotopersbureaus flink werd ingekrompen. Persfotografen werden aangespoord zaken die het regime ten goede kwamen vast te leggen, maar kregen tegelijk instructies over wat onder de gewijzigde omstandigheden nadrukkelijk niet gefotografeerd moest worden.

Omgeving Neurenberg, september 1936. Beschadigd geraakte glasplaat-negatief uit het omvangrijke fotoarchief van fotograaf Heinrich Hoffmann, dat in 1949 door het Amerikaanse leger naar de VS werd verscheept. Hitler bezoekt een eenheid van het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK), de gemotoriseerde afdeling van de nazibeweging. Tweede van links: Adolf Hühnlein. Korpsführer van het NSKK.

Heinrich Hoffmann, NARA

Hun werd voorgehouden dat er in de zogenoemde Nieuwe Tijd een verantwoordelijke taak voor hen was weggelegd. Heiner Kurzbein, leider van het *Referat Bildpresse* van het ministerie van Propaganda, verwoordde het als volgt: 'De beroeps-, pers- en amateurfotograaf moet zich ervan bewust zijn dat de foto, net als het gesproken en gedrukte woord, de doelstellingen van onze Führer kan bevorderen, zodat de fotograaf met zijn camera ook een strijder is voor eer, vrijheid en brood.'¹⁷

Bronnen

De aan het begin beschreven foto is, zoals eerder aangegeven, afkomstig uit de collecties van de National Archives, die ondergebracht zijn in een groot modern gebouw in een van de voorsteden van Washington DC, Maryland.¹⁸ Niet alleen het verleden van de Verenigde Staten wordt hier gearhiveerd, in de depots bevindt zich ook het historisch materiaal dat na afloop van de Tweede Wereldoorlog in het overwonnen Hitler-Duitsland werd geconfisqueerd. Veel van het in beslag genomen documentatie- en beeldmateriaal werd in de jaren 1945-1946 gebruikt bij de berechting van de nazikopstukken tijdens het Proces van Neurenberg. Ook het omvangrijke fotoarchief van Hitlers lijf-fotograaf Heinrich Hoffmann werd eind 1949 naar de Verenigde Staten gebracht.¹⁹ Hoffmann fotografeerde zijn opdrachtgever vanaf 1923 - toen Hitler nog een onbeduidende politiek agitator was - tot ver in de oorlog. Tijdens zijn internering ordende de uiterst bereidwillige Hoffmann zijn fotoarchief op verzoek van de Amerikaanse aanklager Robert H. Jackson.

Zijn foto's moesten als bewijs gaan dienen in de denazificatieprocessen.²⁰ De Heinrich Hoffmann Photo Collection in Washington DC bestaat naar schatting uit 280.000 opnamen, waaronder glasplaten, kleinbeeldnegatieven en heel veel contactafdrukken. Naast foto's van Hitlers opkomst, macht, ondergang en privé-leven zijn er grote aantallen opnamen te vinden van nationaal-socialistische organisaties, parades, partijbijeenkomsten en straatbeelden. Zeker zo bijzonder zijn de privéalbums van Hitlers geliefde Eva Braun - eveneens in de National Archives ondergebracht.

De Heinrich Hoffmann Photo Collection diende als uitgangspunt voor ons beeldonderzoek. Ook het beeldarchief van de Bayerische Staatsbibliothek (BSB) in München bleek een uitstekende bron. De BSB bezit een veelomvattende verzameling opnamen van het fotobureau van Heinrich Hoffmann. Het betreft 66.000 afbeeldingen die na Hoffmanns dood in 1957 in beheer werden genomen door zoon Heinrich jr., sinds 1937 zelf fotojournalist. Samen met zijn zus Henriëtte, echtgenote van *Reichsjugendführer* Baldur von Schirach, deed hij na de oorlog tevergeefs een poging het archief van zijn vader uit de Verenigde Staten terug te krijgen. In 1992 en de jaren erna verkocht de familie Hoffmann haar deel van de collectie aan de Bayerische Staatsbibliothek.²¹ Andere Duitse archiefinstellingen die wij bezochten, zijn het Bayerisches Hauptstaatsarchiv in München, het Landesarchiv Berlin, het Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK) en het Deutsches Historisches Museum (DHM) in Berlijn. In Koblenz raadpleegden wij de collecties van het Bundesarchiv/Bildarchiv.

Bijzonder waardevol voor ons fotohistorische onderzoek waren de collecties van de *Süddeutsche Zeitung* in München, waar zich onder meer veel persfoto's van Scherl-Verlag bevinden, en de immense fotocollectie van ullstein bildarchiv in Berlijn. Vanzelfsprekend bestudeerden wij ook het indrukwekkende beeldarchief van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam, waar wij als onderzoekers al vele jaren werkzaam zijn. In Nederland moet daarnaast de collectie van Spaarnestad Photo, ondergebracht in het Nationaal Archief in Den Haag, als belangrijke fotohistorische bron genoemd worden.

Ook digitale fotocollecties leverden waardevol fotomateriaal over Hitler en het nationaalsocialisme op. Veel Duitse regionale archieven hebben de afgelopen jaren hun fotocollecties gedigitaliseerd en online gezet. Dat stelde ons in staat om ook beeldcollecties van kleinere, lokale Duitse archieven te raadplegen. Daarbij ging onze bijzondere interesse uit naar amateurfoto's. Amateurfotografie nam in het Duitsland van de jaren dertig een grote vlucht. In 1939 bezaten naar schatting 7 miljoen Duitsers een fotocamera. Met de productie van goedkope en eenvoudig te bedienen kleinbeeld- en boxcamera's kwam de fotografie ook binnen het bereik van de gewone burger. Amateurfotografen werd - zoals beelden in dit boek laten zien - geen strobreed in de weg gelegd. Integendeel: de nazipropaganda stimuleerde het fotograferen van Hitlers 'zegetocht' en organiseerde wedstrijden voor wie in zijn of haar woonplaats of regio de beste foto van de Führer maakte. Duitse soldaten hadden vaak een camera in hun ransel en lieten de kans om de Führer bij zijn - overigens spaarzame - bezoeken aan de frontlinie op foto vast te leggen niet aan zich voorbijgaan.²²

Heinrich Hoffmann was niet de enige fotograaf die Hitler exclusief mocht fotograferen. Filmer Walter Frenz, die naam had gemaakt door zijn nauwe samenwerking met de befaamde regisseur Leni Riefenstahl bij de totstandkoming van propagandafilms als *Triumph des Willens* (1935) en *Olympia* over de Olympische Spelen van 1936 in Berlijn, hield zich vanaf het uitbreken van de oorlog in 1939 als *Kameramann des Führers* in Hitlers directe nabijheid op. Veel van zijn filmopnamen werden getoond in het bioscoopjournaal. Naast zijn werk als oorlogsverslaggever was Frenz een zeer verdienstelijk fotograaf. Hitler vertrouwde er volledig op dat Frenz zijn opnamen niet zou publiceren en gaf zijn cameraman alle ruimte om hem ook op foto vast te leggen. Vooral de kleurenopnamen die Frenz vanaf 1943 maakte - kleurenfotografie bevond zich nog in een experimentele fase - geven een verrassend en soms confronterend beeld van de aftakelende Hitler tijdens de laatste periode van zijn leven. Het fotowerk van Walter Frenz (overleden in 2004) wordt in particulier bezit beheerd door zijn jongste zoon Hanns-Peter, voormalig directeur van Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK) in Berlijn.

Tot slot: nog altijd is er veel publieke aandacht voor Adolf Hitler en het Derde Rijk. Foto's uit deze tijd roepen tot op de dag van vandaag controverses op. De beelden zijn soms zo overweldigend dat een ongewenste fascinatie voor Hitler, zijn gedachtegoed en de nazistaat kan worden aangewakkerd. Toch was dit voor ons geen reden om terughoudend te zijn bij het realiseren van deze beeldbiografie. Wij kozen ervoor de dictator die zo bepalend is geweest voor de wereldgeschiedenis onverhuld en in al zijn verscheidenheid te tonen. Door de historische context van de foto's te duiden, wordt een visueel inzicht geboden in het fenomeen Hitler, en de persoonlijkheidscultus waarop zijn alleenheerschappij steunde. *Adolf Hitler. De Beeldbiografie* vormt daarmee - letterlijk en figuurlijk - een beeld van zijn persoonlijkheid, invloed en grenzeloze macht.

1. KAMPFZEIT

Adolf Hitler wil tot eind 1923 onder geen enkel beding gefotografeerd worden. Niet zozeer omdat hij een mysterieuze cultus rond zijn persoon wil creëren, maar eerder omdat de politiek agitator beducht is dat foto's hem belachelijk kunnen maken. Hierdoor kan er een ongewenst zelfbeeld van hem ontstaan. Het is een vrees die Hitler zijn hele leven zal blijven achtervolgen.¹ Persfotografen worden in zijn beginjaren als politicus resoluut op afstand gehouden. Maar naarmate zijn reputatie groeit, wordt de roep van de nationale en internationale pers om een foto van de volksman die in München stevast veel bekijks heeft steeds luider.

Fotograaf Heinrich Hoffmann behoort tot de kring van vertrouwelingen rond Hitler.² Als fotoverslaggever heeft hij na de Eerste Wereldoorlog de revolutie in de Beierse hoofdstad vastgelegd. In april 1920 treedt Hoffmann met lidnummer 59 toe tot de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, de NSDAP. Hoffmann verkeert regelmatig in Hitlers nabijheid, maar hij weerstaat - naar eigen zeggen - de verleiding de steeds populairder wordende politiek leider heimelijk te fotograferen en de opnamen voor grof geld te verkopen.³

Als het welhaast onmogelijk wordt (pers)fotografen langer buiten de deur te houden, neemt Hitler de regie in eigen hand. Hij beloont Hoffmann voor zijn loyaliteit en geeft in september 1923 toestemming hem exclusief te portretteren.⁴ Wel staat de NSDAP-leider erop dat de foto's pas na zijn nadrukkelijke toestemming in omloop gebracht mogen worden, en dan enkel en alleen door Hoffmann.

De basis voor Hitlers politieke carrière wordt gelegd op 5 januari 1919. In de Fürstfelder Hof, de achtertuin van een goedkoop hotel in München, komen die dag rond de twintig mannen bijeen om een politieke partij op te richten: de *Deutsche Arbeiterpartei* (DAP), spoedig daarna omgevormd tot NSDAP. Als onervaren jongeling toont Hitler zich een gedreven agitator en politiek activist. Na een mislukte staatsgreep en verblijf in gevangenschap wordt hij de onbetwiste Führer van zijn partij. De snelgroeiende aanhang laat zich inspireren door Hitlers meeslepende toespraken en provocerende gedrag. De vaak gewelddadige intimidatie van politieke tegenstanders wordt in handen gelegd van de Sturmabteilung (SA), de paramilitaire organisatie van de partij. De goed doordachte nationaalsocialistische propaganda met aansprekende verkiezingscampagnes en massabijeenkomsten levert een belangrijke bijdrage aan het succes. Intussen transformeert Hitler de NSDAP tot een wijdvertakte professionele organisatie.

Tijdens de economische wereldcrisis van eind jaren twintig speelt Hitler handig in op gevoelens van onvrede in de Duitse samenleving over de massale werkloosheid en de grote verdeeldheid. Op de stroom van tegenspoed zet de NSDAP in recordtempo koers naar een solide en legaal verworven machtspositie. Bij de Rijksdag-verkiezingen van de zomer van 1932 verwerft de partij 13,8 miljoen stemmen en wordt de grootste partij in het Duitse parlement, de Rijksdag. De kiezers komen uit alle sociale lagen en klassen. Hitlers banale antisemitisme nemen velen op de koop toe. Het slotstuk van Hitlers opkomst voltrekt zich op 30 januari 1933: rijkspresident Von Hindenburg benoemt de NSDAP-leider tot *Reichskanzler*.⁵

< **München, begin september 1923.** De eerste officiële portretfoto's tonen Hitler als 'een gewone burger', maar zelfbewust en met een sterke uitstraling: een redder van het volk en de natie waardig. De vroege driekwart portretfoto's presenteren de jonge agitator - het partijinsigne met hakenkruis op de revers - in een enigszins geforceerde pose: armen over elkaar, een strenge blik, samengeknepen lippen en naar beneden gebogen mondhoeken.⁶ In de reeksen portretfoto's die lijffotograaf Hoffmann in de daaropvolgende jaren van Hitler zou maken, is nauwelijks een eenheid van stijl te herkennen. De omstandigheden vroegen erom hem steeds weer in een andere rol te verbeelden en specifieke aspecten te benadrukken. Deze foto toont Hitler als zelfverzekerde burgerman, maar al snel volgden varianten.

Hij werd gepresenteerd als vriend van het volk, cultuurliefhebber, dierenvriend, rechtgeaarde ingezetene van Beieren, sportieve tijdgenoot en Mussolini-imitator. In een later stadium tonen de opnamen hem als Führer, gezaghebbend staatshoofd, ongenaakbaar dictator, erfgenaam van Bismarck en uiteindelijk opperbevelhebber van de Duitse strijdkrachten.⁷ Kenmerkende terugkerende elementen - in de loop der jaren steeds verder geperfectioneerd - waren Hitlers schuin over het voorhoofd vallende haren, het karakteristieke snorretje en zijn priemende, indringende blik.

Heinrich Hoffmann, NARA

Neurenberg, 1 en 2 september 1923. Hitler en Julius Streicher (links), die zijn antisemitische *Deutschsozialistische Partei* in 1922 liet opgegaan in de NSDAP, zijn prominent aanwezig op de *Deutscher Tag* in Neurenberg. Veel indruk op de omstanders maken ze ogenschijnlijk niet. Hitler heeft zijn *Hundepeitsche* (honden-zweep) bij zich, die hem een soort van bescherming moet bieden tegen politieke tegenstanders. Op de zogenoemde *Deutsche Tage*, oftewel 'Duitse Dagen', werden patriottische festiviteiten georganiseerd door rechtse partijen en militaire (veteranen)organisaties, voor wie de frustraties van de nederlaag van 1918 en de daaropvolgende 'neergang van het Duitse vaderland' drijfveren waren voor agitatie en verzet. Er werd opgeroepen tot gezamenlijke strijd.⁸ De bijeenkomst in Neurenberg was op papier een nationalistische bijeenkomst ter herdenking

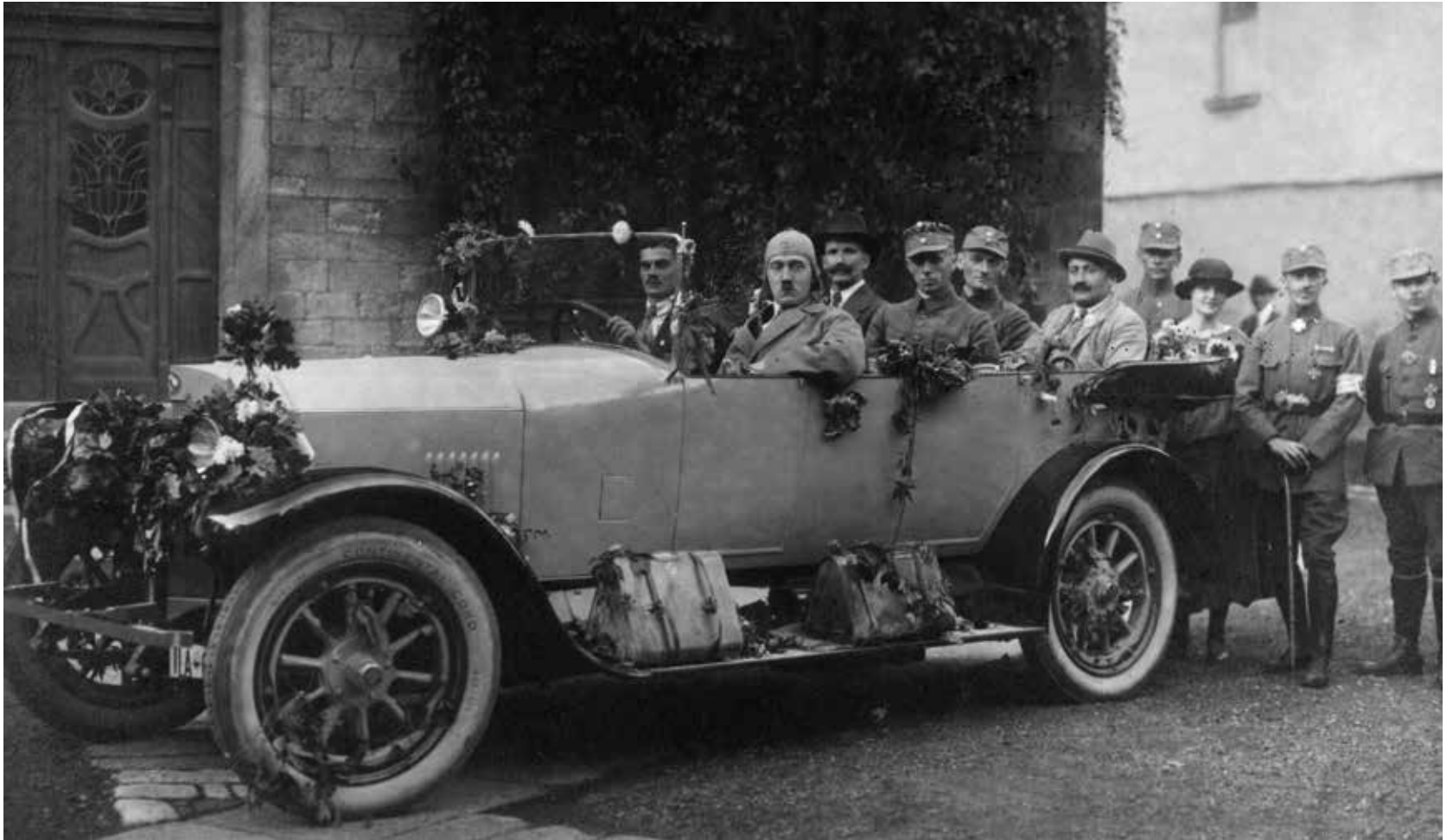
van de veldslagen bij Sedan in 1870 en Tannenberg in 1914, maar met 100.000 deelnemers vooral een demonstratie van rechts-nationalistische organisaties. Politiek resultaat van de manifestatie was het 'strijdverbond' (*paramilitärische Aktionsfront*) dat de NSDAP en de SA sloten met de monarchistische militaire organisatie *Reichsflagge* en de rechts-radicalen *Bund Oberland*, geleid door Friedrich Weber.⁹ De scherpe tegenstellingen tussen het rechts-radicaal nationalisme en de links-revolutionaire partijen in Beieren werden hiermee verder aangescherpt. Een aantal weken voor de *Hitlerputsch* was de revolutionaire stemming in het zuiden van Duitsland sterk gegroeid.

Heinrich Hoffmann, NARA

< **München, 28 januari 1923.** Op het Marsfeld voor Zirkus Krone houdt Hitler tijdens de eerste Rijkspartijdag van de NSDAP de zogenoemde *Fahnen-Rede*. Waarschijnlijk is deze opname van een enigszins verloren ogende Hitler in de sneeuw de eerste foto die Hoffmann van hem maakte. Hitler stond toe dat de foto werd gemaakt, maar wilde niet dat die ook werd gepubliceerd. Andere foto's maakte Hoffmann voor zover bekend niet bij deze gelegenheid.¹⁰ Hitlers aanvankelijke weigering gefotografeerd te worden, beperkte de mogelijkheden van zijn jonge

beweging zich ook in beeld te manifesteren. Zo kon de parade die op deze dag werd gehouden - van naar schatting 6000 mannen van de SA - niet door de propagandamakers worden ingezet om de band tussen de leider en zijn trouwe volgelingen aan de buitenwereld te tonen. De foto werd in 1932 alsnog gepubliceerd in het door de NSDAP uitgegeven en goed verkochte propagandafotoboek *Hitler wie ihn keiner kennt*, met als bijschrift: 'Die erste Aufnahme des Führers.'¹¹ Heinrich Hoffmann, NIOD, Beeldbank wo2

Hof, 16 september 1923. Hitler, met sportieve cap, gefotografeerd met zijn gevolg in een open Mercedes. Achter het stuur Hitlers persoonlijke chauffeur en vertrouweling Emil Maurice. Achter de NSDAP-leider v.l.n.r.: Ulrich Graf, Helmuth Klotz, Walter Buch en Christian Weber. Allen zullen een paar weken later actief deelnemen aan de zogenoemde *Bierkellerputsch*.

Hitler logeerde in Hotel Goldener Anker in Bayreuth en maakte deze zondag een autorit naar Hof, aan de rivier de Saale in Noord-Beieren. Daar zou hij spreken op de nationalistische *Deutscher Tag*.¹² Met deze imposante zespersoons Mercedes etaleerde Hitler zijn voorkeur voor luxueuze auto's. De wagen was ter beschikking gesteld door Helene Bechstein, gehuwd met pianofabrikant Edwin Bechstein.¹³

De vermogende Bechsteins steunden de nazipartij financieel in de beginjaren van de beweging. Helene bouwde een persoonlijke band met Hitler op en introduceerde hem in de betere kringen. Zij leerde hem de juiste salonfähige omgangsvormen, stak hem in nieuwe kleren en kwam hem ook in materiële zin ruimhartig tegemoet.¹⁴

Karl Schödel, ullstein bildarchiv

Immer wenn die Freiheit gefährdet wird treffen sich die Helden um Gefängnis mit
 dem treuen Parteigenossen J. Vöngerer Gefährten Danke für sein Vertrauen

Landsberg den 3/ April 1924

mit brüderlichem Heil
 Adolf Hitler

Bierkellerputsch

In de avond en nacht van 8 op 9 november 1923 proberen Hitler en zijn aanhangers, samen met oorlogsheld generaal Erich Ludendorff van de conservatieve nationalist, in München de macht te grijpen. Het doel is om vanuit de Beierse hoofdstad uiteindelijk de regering van de gehate Weimarrepubliek omver te werpen, die in de hoofdstad Berlijn zetelde. Maar de staatsgreep is te overhaast en te geïmproviseerd opgezet. Bovendien krijgen de opstandelingen onvoldoende steun. Na het uitroepen van de Nationale Revolutie in de grote bierhal, de Bürgerbräukeller – vandaar de benaming ‘Bierkellerputsch’ –, zorgen groepen SA-mannen voor onrust in de stad. De volgende morgen trekt een mars onder aanvoering van Hitler en andere NSDAP-prominenten naar het centrum. Hitler is gewapend met een Browning-pistool, waarmee hij de avond tevoren in de overvolle bierhal in de lucht had geschoten om alle aandacht te krijgen. De politie grijpt hard in en drijft de NSDAP’ers uiteen. Vier politieagenten, vijftien nazi’s en een toevallige voorbijganger vinden de dood.

Van de machtsgreep zijn slechts weinig aansprekende foto’s gemaakt. Hitler staat op geen enkele opname. Fotograaf Heinrich Hoffmann is niet geïnformeerd en daarom niet aanwezig in de Bürgerbräukeller. De volgende morgen is hij wel ter plaatse om de menigte, de onrust en de dreiging te fotograferen. Maar uiterekend op het moment dat de demonstratieve mars van NSDAP-aanhangers op weg naar de Odeonsplatz bij de Feldherrnhalle bloedig wordt neergeslagen, is Hoffmann door zijn voorraad glasplaatnegatieven heen. ‘De pech van de verslaggever!¹⁵ (...) Ik heb een historische opname gemist,’ zal hij later verklaren.¹⁶ Bij het gewelddadige einde van de greep naar de macht raakt Hitler lichtgewond; zijn arm is uit de kom geschoten. In de verwarring weet hij te ontsnappen. Twee dagen later wordt hij in het buitenverblijf van zijn trouwe partijgenoot Ernst Hanfstaengl ten zuiden van München alsnog gearresteerd en naar de gevangenis in de vesting Landsberg am Lech gebracht.

Hitler, Ludendorff en een aantal andere putschplegers met een leidende rol worden voor het gerecht gedaagd wegens hoogverraad. Alle schijnwerpers in de rechtszaal zijn op Hitler gericht. De NSDAP-leider gebruikt het hem geboden podium gretig om voor publiek en pers zijn politieke opvattingen te spuien en zijn eigen rol te verheerlijken. Het proces is een farce. Er wordt slechts vijf jaar cel tegen Hitler geëist en ook de andere samenzweerders komen er met lichte straffen vanaf. Generaal Ludendorff wordt tot zijn eigen onvrede zelfs vrijgesproken. Hij beschouwt de uitspraak als een miskenning van zijn aandeel in de machtsgreep.¹⁷ In hevige staat van opwinding roept hij uit: ‘Het is een belediging aan mijn uniform en mijn onderscheidingstekenen.’¹⁸ Het gevangenisregime in de vesting Landsberg is uiterst mild. Zoals Hitler-biograaf Volker Ullrich het stelt, doen de omstandigheden meer denken aan een sanatorium dan aan een gevangenis. Heimelijk gemaakte foto-opnamen bevestigen die indruk. Er is volop gelegenheid contact te hebben met andere geïnterneerde partijgenoten en bezoek kan vrijwel onbeperkt langskomen. Tijdens zijn internering ontvangt Hitler in totaal driehonderddertig gasten.¹⁹

De NSDAP-leider, op dat moment vierendertig jaar oud, gebruikt zijn vrijheidsstraf om een nieuwe strategie voor de partij uit te denken en de organisatie te hervormen. Hij schrijft een politieke biografie onder de titel *Mein Kampf*, waarin hij uitvoerig zijn nationaalsocialistische opvattingen verwoordt. Hitler zal uiteindelijk slechts dertien maanden van zijn straf uitzitten. Op grond van ‘voorbeeldig gedrag’ bepleit de gevangenisdirecteur bij het Beierse Hooggerechtshof de vervroegde vrijlating van zijn prominente gevangene. Het hof weigert aanvankelijk hiermee in te stemmen, maar zwicht voor de druk van buitenaf en geeft op 19 december 1924 opdracht tot de invrijheidsstelling van Adolf Hitler.

< **München, 1 april 1924.** NSDAP-lid en putschdeelnemer Johann Singer bezocht ‘zijn’ Führer verschillende malen tijdens diens gevangenschap en regelde allerlei zaken voor hem.²⁰ Uit erkentelijkheid schonk Hitler hem deze fotoafdruk van de hoofdaangeklaagden in het Hitler-Ludendorff-proces, poserend voor het *Volksgerichtshof* in München op 1 april 1924. Hitler voorzag de foto van een handgeschreven persoonlijke opdracht: ‘Altijd als de vrijheid geschonden wordt, zullen de besten gevangengezet worden. Veel dank aan trouwe partijgenoot J. Singer voor zijn vertrouwen. Landsberg, 3 april 1924 - Met Duitse groet, Adolf Hitler.’ De opname is de enige groepsfoto van de beklaagden.²¹ V.l.n.r.: Heinz Pernet, Friedrich Weber, Wilhelm Frick, *Oberstleutnant* Hermann Kriebel, oud-generaal Erich Ludendorff, Adolf Hitler, Wilhelm Brückner, Ernst Röhm en Robert Wagner.

Heinrich Hoffmann, INTERFOTO/Alamy Stock Photo

Landsberg am Lech, 20 december 1924. Het Beierse Hooggerechtshof stemde in met vervroegde invrijheidstelling. Adolf Müller, drukker van het NSDAP-orgaan *Völkischer Beobachter*, en fotograaf Heinrich Hoffmann kwamen de Führer de volgende dag ophalen. Omdat bij de gevangenis niet gefotografeerd mocht worden, wordt nog haastig een foto gemaakt voor de Bayertor van Landsberg. Voor publicatiedoeleinden werd de foto zo aangesneden dat de indruk van een gevangenispoort werd gewekt.²² De wijdverspreide foto kreeg als bijschrift: 'Der Führer verlässt die Festung Landsberg.'²³ Op deze afdruk is te zien dat een voorbijganger op de achtergrond nogal amateuristisch is weggeretoucheerd.

Heinrich Hoffmann, Stadtarchiv München

Landsberg am Lech, 8 oktober 1934. In de jaren dat Hitler in Duitsland aan de macht was, werd jaarlijks op 9 november de putsch uit 1923 herdacht. De dodelijke slachtoffers werden als martelaren geëerd. Ook aan zijn eigen gevangenschap gaf Hitler heroïsche betekenis. Zich bewust van het propaganda-effect bezocht hij in 1934 zijn cel in Landsberg, die intussen een gedenkplaats was geworden.²⁴

Heinrich Hoffmann, Bayerische Staatsbibliothek München, Bildarchiv

Landsberg am Lech, december 1924. Ilse Pröhl, de latere vrouw van Rudolf Hess en fanatiek nationaalsocialist, smokkelde een fotocamera de gevangenis in, waarmee deze foto kon worden gemaakt. In de zitkamer van de gevangenis poseert Hitler met medegevangenen die aan de putsch deelnamen.²⁵ Naast Hitler v.l.n.r.: zijn chauffeur en lid van de *Stosstrupp-Hitler*, Emil Maurice, de militaire leider van de *Kampfbund*, Hermann Kriebel, Rudolf Hess en de voorman van de Bund Oberland, Friedrich Weber.

Fotograaf onbekend, BPK

Starnberg, 15 augustus 1926. Nog tijdens de putsch van 9 november 1923 werd de NSDAP verboden. In gevangenschap bereidde Hitler de terugkeer van zijn partij voor. Bij zijn vrijlating beloofde hij de autoriteiten plechtig zich aan de wet te houden. Gewelddadige situaties zoals in de herfst van 1923 zouden niet meer plaatsvinden. De Beierse regering toonde zich daarop bereid het verbod op de NSDAP op te heffen. Ook het partijblad, de *Völkischer Beobachter*, mocht weer verschijnen.²⁶ Maar al tijdens zijn eerste publieke optreden op 27 februari 1925 in de vermaarde Bürgerbräukeller in München uitte Hitler zich op agressieve toon en ging in feite verder waar hij in november 1923 was gebleven. Zo zei hij: 'De vijand gaat over ons lijk of wij gaan over het zijne.'

De geagiteerde Beierse regering legde hem onmiddellijk een openbaar spreekverbod op, dat door veel andere deelstaten werd overgenomen en bijna twee jaar van kracht zou zijn. Alleen nog in besloten partijbijeenkomsten kon Hitler zijn denkbeelden uiteenzetten.²⁷ Het was hem daarom niet toegestaan in 1926 het woord te voeren op de Deutscher Tag in Starnberg. Wel nam de leider van de NSDAP een parade af van de SA en de nieuw opgerichte *Schutzstaffel* (SS), die als zijn lijfwacht ging fungeren.²⁸ Op de foto die na afloop werd gemaakt, is Hitler omringd door ss'ers. Links naast Hitler de eerste *Reichsführer-ss*, Joseph Berchtold. In overhemd met bretels: Hitlers adjutant Julius Schaub. Links vooraan fotograaf Heinrich Hoffmann.

Firma Heinrich Hoffmann, Bayerische Staatsbibliothek München, Bildarchiv

Weimar, 3 juli 1926. De eerste Reichsparteitag van de NSDAP na de heroprlichting van de partij. Bij aankomst op de Marktplatz wordt Hitler verwelkomd door uitbundige SA-mannen. Rechtsachter in de wagen zijn medewerker van het eerste uur, privésecretaris Rudolf Hess. Veel SA'ers dragen de karakteristieke bruine hemden die in de loop van dat jaar waren ingevoerd.

Heinrich Hoffmann, Shawshots/Alamy Stock Photo

Weimar, 4 juli 1926. De dag daarop neemt Hitler - gekleed in een windjack, staande in zijn Mercedes en omringd door vooraanstaande partijgenoten - een parade af van duizenden SA-mannen. Op de voorste rij v.l.n.r.: Gregor Strasser, Alfred Rosenberg, onbekend, Wilhelm Frick en Julius Streicher. De NSDAP-leider brengt met gestrekte rechterarm de Duitse groet: een gebruik dat is afgekeken van zijn grote voorbeeld, de Italiaanse fascistische leider Benito Mussolini. Vanaf dat moment werd ook het nadrukkelijke vertoon van het hakenkruis als partijsymbool getoond op banieren, vaandels en armbanden populair. Spoedig zou de groet 'Heil Hitler' voor partijleden verplicht worden. Weimar was als locatie voor het partijcongres uitgekozen, omdat Thüringen een van de weinige deelstaten was waar Hitler in het openbaar mocht spreken.²⁹

Heinrich Hoffmann, NARA

Berlijn, 1 mei 1927. Verschillende deelstaten namen het al snel niet zo nauw meer met het verbod dat begin 1926 aan Hitler was opgelegd om in het openbaar te spreken. Pruisen hield er evenwel strikt aan vast. Maar Hitler kon niet wachten zijn opwachting in het 'rode' Berlijn te maken. De enige legale uitweg om het verbod te omzeilen, was door een besloten bijeenkomst te organiseren. Eind april 1925 nam de partijleider zijn intrek in het luxueuze Hotel Sanssouci om zich goed voor te bereiden op zijn eerste officiële optreden in de Duitse hoofdstad. De bijeenkomst vond plaats op zondag 1 mei - de Dag van de Arbeid - in de onbeduidende concertzaal Clou. Voor ongeveer 3000 partijgenoten hield een bevlogen Hitler in burgerkleding een twee uur durende toespraak, waarin hij zijn favoriete thema *Volk ohne Raum* aan de orde bracht en opriep tot de eenwording van het Duitse Rijk onder zijn leiding.³⁰

Fotograaf onbekend, Collection Roger-Viollet, AFP

Berlijn, 1 mei 1927. Na afloop van zijn eerste officiële redevoering in Berlijn wordt Hitler bij het verlaten van de concertzaal Clou gefotografeerd door een onbekende fotograaf tussen de omstanders. De Berlijnse pers deed laatdunkend over de bijeenkomst en was ervan overtuigd dat Hitler en zijn partij geen serieuze dreiging vormden voor de gevestigde orde. Zo berichtte het sociaaldemocratische dagblad *Vorwärts* de volgende dag: 'De aanwezigen luisterden naar hem, zwegden, juichten enkele antisemitische uitspraken toe en gingen naar huis. De hem vertrouwde bierhalsfeer ontbrak. Het is gedaan met Hitler.'³¹ Toch waren de bijeenkomst en de reputatie van de NSDAP-aanhangers voor de Berlijnse autoriteiten aanleiding om de nazipartij in de hoofdstad te verbieden.³² Dat zou de opkomst van het nationaalsocialisme en de groeiende populariteit van Hitler in de hoofdstad echter niet in de weg staan.

Scherl Bilderdienst, Bundesarchiv/Bildarchiv, Bild 183-S29405

Acteur

In 1927 maakt Heinrich Hoffmann in zijn atelier een reeks foto's die Hitler als een gepassioneerd redenaar tonen. Zes van de opnamen worden door de nazipropaganda als postkaart in omloop gebracht. Ze zijn voorzien van een citaat van Hitler afkomstig uit *Mein Kampf*. Elke foto toont de NSDAP-Führer als een volleerd acteur in wisselende poses. Zijn volgelingen herkennen in de beelden direct Hitlers gave om een gehoor te bezielen.

De studio-opnamen moeten de indruk wekken dat het hier een van Hitlers massaal bezochte redevoeringen betreft. Voor dat doel is de achtergrond van de gepubliceerde foto's door Hoffmann donker gehouden. Op de oorspronkelijke opnamen, waarop de omgeving van de atelierruimte is te zien, blijkt duidelijk dat er sprake is van enscenering. Opmerkelijk detail is de grammofoon in de hoek van de kamer. Hierop zou muziek van Hitlers lievelingscomponist Richard Wagner worden gedraaid, om hem in de juiste stemming van zijn rol van agitator te brengen. Maar het is ook mogelijk dat op 78-toerenplaat opgenomen toespraken worden afgedraaid om in de ban van zijn eigen gloedvolle betogen te komen.

Aanleiding voor de opnamesessie is Hoffmanns terugkerende probleem om tijdens publieksbijeenkomsten in de vaak donkere locaties van dichtbij goed uitgelichte, scherpe opnamen van de sprekende Hitler te maken. De geënceneerde studio-opnamen dienen als alternatief en moeten (potentiële) aanhangers, die niet in de gelegenheid zijn de NSDAP-leider met eigen ogen te zien, een indruk geven van zijn bevlogenheid en charisma. De foto's worden vanaf begin 1928 verschillende malen gepubliceerd in het NSDAP-tijdschrift *Illustrierter Beobachter*. De fotopostkaarten worden tot ver in de jaren dertig te koop aangeboden.³³

München, augustus 1927. Opname in de studio van Hoffmann in de Schellingstrasse 50.

Heinrich Hoffmann, Spaarnestad Photo

ADOLF HITLER

Erfüllst du die höchsten Pflichten gegenüber deinem Volk?
Wenn ja, dann bist du unser Bruder!
Wenn nicht, dann bist du unser Todfeind.

ADOLF HITLER

Wenn 60 Millionen Menschen nur den einen Willen hätten, fanatisch national zu sein — aus der Faust würden die Waffen herausquellen. An dem Tage, an dem in Deutschland der Marxismus gebrochen wird, brechen in Wahrheit für ewig seine Fesseln.

München, augustus 1927. Fotopostkaarten van de opnamen in de studio van Hoffmann in de Schellingstrasse 50.

Heinrich Hoffmann, NIOD, Beeldbank wo2

ADOLF HITLER

Wenn an der Front die Besten fielen, dann könnte man zu Hause wenigstens das Ungezieler vertilgen, die verräterischen Burschen aus dem Versteck holen und an den höchsten Galgen hängen.

ADOLF HITLER

Mögen Jahrtausende vergehen, so wird man nie von Heldentum reden dürfen, ohne des deutschen Heeres des Weltkrieges zu gedenken.

ADOLF HITLER

Der gesunde Mensch mit festem Charakter ist für die Volksgemeinschaft wertvoller als ein geistreicher Schwächling.

ADOLF HITLER

Falsche Begriffe und schlechtes Wissen können durch Belehrung beseitigt werden, Widerstände des Gefühls niemals. Die Voraussetzung zur Tat ist der Wille und der Mut zu Wahrhaftigkeit.

Neurenberg, 21 augustus 1927. In 1927 werd in Neurenberg de derde Rijkspartijdag van de NSDAP gehouden; voor Hitler en zijn aanhang een 'thuiswedstrijd', want de populariteit van de nazi's was hier het grootst. Daarnaast was in de historische stad het spreekverbod van de Führer opgeheven en kon hij bovendien rekenen op de welwillendheid van de lokale politie. In vergelijking met de Reichsparteitag een jaar eerder in Weimar was deze manifestatie groter van opzet. Tussen de 15.000 en 20.000 Hitler-aanhangers waren aanwezig op de bijeenkomst, die werd gedomineerd door het machtsvertoon van de geuniformeerde SA.³⁴ Op gezag van de nieuwe SA-commandant Franz Pfeffer von

Salomon moest de dag vooral een gedisciplineerd karakter hebben. Zo mochten alleen geuniformeerden deelnemen aan de parade die de Führer afnam op de Hauptmarkt.³⁵ Hitler was gekleed in het uniform van de SA, inclusief rijbroek, kniekousen, schouderbanden en riem. Nadat hij in 1933 Reichskanzler was geworden, werd het plein omgedoopt in Adolf-Hitler-Platz.³⁶

V.l.n.r.: Julius Streicher, Georg Hallerman (adjutant van de *Oberste SA-Führung*), Franz Pfeffer von Salomon, Rudolf Hess, Hitler en ss'er Ulrich Graf.

Heinrich Hoffmann, Bayerische Staatsbibliothek München, Bildarchiv

Neurenberg, 21 augustus 1927. Op deze derde Reichsparteitag vond in het stadspark Luitpoldhain de inwijding van SA-vaandels plaats; een ritueel dat bestond uit het aanraken van een regionaal vaandel met de *Blutfahne* (Bloedvlag) van de putsch van 9 november 1923 door de Führer.³⁷

De derde Reichsparteitag moest vooral de eenheid uitstralen. Hoewel de belangstelling massaler was dan een jaar eerder, kon niet worden verhuld dat de NSDAP gebukt ging onder interne partijconflicten. Vooral het in bedwang houden van de SA zou de komende jaren een groot probleem worden. Binnen de bruinhemden groeide de kritiek op de afnemende 'revolutionaire' koers van de partij. Tegen de zin van veel SA'ers schoof de beweging steeds meer op van een arbeiderspartij

naar een partij voor middenstanders en boeren, bij wie het nationaalsocialistische > gedachtegoed beter aansloeg. Hitler zelf verlegde zijn aandacht steeds meer naar de gegoede burgerij en het bedrijfsleven.³⁸ Ondanks de richtingstrijd stond zijn positie niet ter discussie. Integendeel, zijn leiderschap werd door alle groeperingen binnen de NSDAP geaccepteerd. Het leek er eerder op dat de interne strubbelingen zijn status van Führer alleen maar versterkte.³⁹ Op de foto vooraanstaand partijlid en ss'er Ulrich Graf (links) en Gregor Strasser, Gauleiter van Neder-Beieren en Opper-Palts en NSDAP-propagandaleider (rechts).

Heinrich Hoffmann, NARA

Albersdorf (Sleeswijk Holstein), 13 maart 1929. De doorbraak van de NSDAP als massabeweging vanaf het jaar 1929 was onder meer toe te schrijven aan de veranderende rol van de SA. Van een defensieve orde- en beveiligingsorganisatie waren de bruinhemden overgegaan op een offensieve, gewelddadige strategie tegen communisten, sociaaldemocraten en Joden. De SA'ers traden provocerend op en oefenden een ware straat-terreur uit. Ze lokten vechtpartijen uit en er vonden gerichte aanvallen en moordaanslagen plaats. De NSDAP roemde het optreden van de SA. Door het marxisme te verslaan zouden rust en orde in Duitsland hersteld worden.⁴⁰ 'Gesneuvelde' SA-mannen verwierven de status van martelaar en kregen een plaats op de officiële *Ehrenliste der gefallenen Kämpfer der NSDAP* (erelijst van gevallen strijders van de NSDAP). Een van de door de SA uitgelokte veldslagen vond op 7 maart 1929 plaats in het dorp Wöhrden. Na een NSDAP-bijeenkomst zochten driehonderd SA'ers de confrontatie op met ongeveer honderd communisten die een tegenmanifestatie hielden. Een massale vechtpartij volgde, waarbij drie mannen werden gedood. Zeven mensen raakten ernstig gewond en drieëntwintig licht gewond. De vierendertigjarige SA-man Otto Streibel was een van de dodelijke slachtoffers van deze *Wöhrdener Blutnacht*.⁴¹ Een week later vindt de begrafenis plaats van Streibel in aanwezigheid van de Führer. Hitler wordt geflankeerd door Walter Buch, parlements lid van de NSDAP in de *Reichstag* (links), en Hinrich Lohse (met bril), *Gauleiter* in Sleeswijk-Holstein. Bij een van de aanwezige SA-mannen zijn de gevolgen van de veldslag nog zichtbaar.

Heinrich Hoffmann, Spaarnestad Photo

Neurenberg, 1 augustus 1929.

Hitler arriveert per auto uit München voor de vierde Reichsparteitag in Neurenberg en wordt enthousiast onthaald door zijn aanhang. Naast hem ss'er Ulrich Graf, een van de vroegste NSDAP-leden en vertrouweling. Op de achterbank van de Mercedes nog net zichtbaar: Rudolf Hess. Hitlers aanhang was in korte tijd snel gegroeid. De NSDAP was met 130.000 leden drie keer zo groot als tijdens de putsch van 1923. Deze partijdag was dan ook weer veel grootschaliger van opzet dan de vorige keren. Vijfendertig speciale treinen brachten 25.000 SA'ers en SS'ers en 13.000 leden van de *Hitlerjugend* naar Neurenberg.⁴² Politiek gezien speelde op deze partijbijeenkomst de vraag of de NSDAP toenadering moest zoeken tot de burgerlijke rechts-conservatieve partijen, om zo nationaal meer politieke invloed te krijgen.⁴³

Heinrich Hoffmann, NARA

Neurenberg, 1 tot en met 4 augustus 1929. Ongeacht de politieke onderwerpen die op de vierde partijdag aan de orde kwamen, stond voor Hitler het propaganda-effect voorop. Dagen achtereenvolgens werd Neurenberg door de aanwezigheid van de NSDAP beheerst. De historische binnenstad hing vol met hakenkruisvlaggen en geüniformeerde nationaalsocialisten bepaalden het straatbeeld. Vooral onder jongeren was het enthousiasme groot. Er reden aanhangers rond die de Hitler-groet brachten en luidkeels 'Heil Hitler' riepen, zoals op de foto de SA'ers in het sporttenuue van de *Gruppe Hochland* (Opper-Beieren en Zwabenland). Op de uitpuilende vrachtwagen de leus: 'Hitler zeigt Euch den Weg'. 's Avonds

was er een concert in het stadion, en een vuurwerkshow. Op zondag 4 augustus marcheerden 18.000 nazi's langs hun Führer op de Hauptmarkt. Voor de *Ehrenhalle* in het park Luitpoldhain waren 60.000 mensen getuige van de rituele overdracht van de standaarden en vaandels van SA- en SS-eenheden. De grote aantallen nazi's in de stad hadden ernstige ongeregeldeheden tot gevolg: zij raakten slaags met communisten. Bij verschillende schietpartijen vielen drie doden. De NSDAP-propaganda greep de gewelddadigheden aan om de anticommunistische campagne verder op te voeren.⁴⁴

Heinrich Hoffmann, NARA

Bad Elster, 22 juni 1930. Vanaf 13 juni 1930 bracht Hitler ruim een week door in Saksen, waar op 22 juni verkiezingen voor de *Landtag* werden gehouden. Vanuit Hotel Bube in Berneck (nabij Neurenberg) trok hij er dagelijks op uit om campagne te voeren. De dag van de verkiezingen werd gecombineerd met een partijtopoverleg (*Führertagung der NSDAP*)⁴⁵ in het kuuroord Bad Elster. Op de foto arriveren daar (v.l.n.r.) Wilhelm Frick, Joseph Goebbels, een in gedachten verzonken Hitler, een onbekende en Hermann Göring. De opname is later door de NSDAP als postkaart in een beperkte oplage in omloop gebracht. Het partijoverleg werd gedomineerd door tegenstellingen binnen de partij over de vraag in hoeverre de NSDAP nog de socialistische grondbeginselen nastreefde.

Hitler was daarin uitgesproken: hij wilde de Duitse grootindustrie en het bedrijfsleven niet tegen zich in het harnas jagen en verkondigde dat niet de klassenstrijd, maar de rassenstrijd leidend was. Hij streefde naar een Duitse 'Volksgemeenschap' waarin alle standen verenigd waren.

De verkiezingsuitslag in Saksen sterkte Hitler in zijn overtuiging dat hij de juiste weg was ingeslagen. Met 14,4 procent wist de NSDAP in Saksen het aantal stemmen ten opzichte van de verkiezingen van een jaar eerder bijna te verdrievoudigen. De NSDAP was na de sociaaldemocratische SPD nu de tweede partij in de regio.⁴⁶

Heinrich Hoffmann, akg-images

Berlijn, 21 mei 1930.⁴⁷ Om een machtsstrijd tussen de prominente partijleden Joseph Goebbels en Otto Strasser te beslechten, verbleef Hitler twee dagen in de Duitse hoofdstad en nam zijn intrek in Hotel Sanssouci. Naast ideële tegenstellingen richtte de controverse zich op wie in de NSDAP bepalende invloed zou krijgen op het communicatie- en propagandabeleid. Goebbels trok uiteindelijk aan het langste eind. Hij werd benoemd tot *Reichsleiter für Propaganda*. Otto Strasser trok zijn conclusies. Hij trad uit de partij en richtte een eigen partij op: *Die Schwarze Front*, een economisch links-georiënteerde nationalistische partij. Hitler bracht tijdens zijn verblijf ook een bezoek aan het hoofdkantoor van de NSDAP in het gewest (*Gau*) Berlin Brandenburg aan de Hedemannstrasse 10, dat onder aanvoering van de succesvolle Gauleiter Goebbels stond. Dankzij het invoeren van een strakke organisatie en een uitgekiend propagandabeleid groeide het aantal volgelingen van Hitler in het van oudsher 'rode' Berlijn snel. Op de

groepsfoto: achterste rij v.l.n.r.: Hermann Esser, Hans Severus Ziegler, Joseph Goebbels, Hitler, Dagobert Ernst Dürr, Franz Xaver Schwarz, Rudolf Hess en Philipp Bouhler. Voorste rij: Franz Wilke, Max Amann, Werner Muchow, Walter Buch en Heinrich Himmler.

Heinrich Hoffmann, NARA

Adolf Hitler - Jugendzeit